

УДК 159.9:355/351.743

О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, Н. В. Юр'єва

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО РИЗИКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У результаті проведеного дослідження психологічної готовності до ризику військовослужбовців Національної гвардії України розкрито її зміст, структуру та охарактеризовано рівні, що було покладено в основу психодіагностичної методики її визначення. Методика має такі шкали, як здатність до вольового зусилля, військова товарицькість, професійна ідентичність, самовладання, і відповідає вимогам надійності та валідності.

Ключові слова: психологічна готовність до діяльності, військовослужбовці, Національна гвардія України, вольові зусилля, самовладання, професійна ідентичність.

Постановка проблеми. На сьогодні не виникає сумніву в тому, що професія військовослужбовця Національної гвардії України (НГУ) належить до ризиконебезпечних. Практично всі офіцери, більшість військовослужбовців військової служби за контрактом виконували службово-бойові завдання в зоні проведення Антитерористичної операції, що безпосередньо пов'язано з вітальним ризиком і негативно впливає на психіку військовослужбовців та їх готовність виконувати подібні завдання у майбутньому. Проте ще 5 років тому під час проведення професіографічних досліджень питання готовності до ризику окремо не вивчалось, розглядалось в рамках стресостійкості, готовності до професійної діяльності тощо. Не було й психодіагностичних методик, призначених для безпосереднього визначення готовності військовослужбовця до ризику.

Дотепер було проведено одиничні наукові психологічні дослідження, що присвячені розкриттю змісту поняття “психологічна готовність до ризику”, визначенню окремих її складників у різних представників професій екстремального профілю [5, 6]. Проте тривалий час відкритим залишалося питання визначення структури та особливостей психологічної готовності до ризику військовослужбовців, розроблення на цьому підґрунті психодіагностичної методики визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовця.

Мета статті – на основі встановлених структури та особливостей психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ розробити психодіагностичну методика визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовців.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових досліджень проблеми психологічної готовності до ризику фахівців екстремальних видів

діяльності засвідчив, що на сьогодні виконано, в основному, дослідження, пов'язані з визначенням різних аспектів психологічної готовності персоналу до професійної діяльності взагалі. Так, В. Б. Моторин, досліджуючи ризик у професійній діяльності, визначив, що “готовність до ризику” потрібно розглядати в структурі психологічної готовності працівників небезпечних і шкідливих професій [5].

При цьому саму психологічну готовність працівників ризиконебезпечних професій розглядають як ситуативну і тривалу. Перша відбиває особливості та вимоги майбутньої ситуації, тривала психологічна готовність – це стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до професії, організованість, уважність, самовладання тощо), її досвід, знання, навички, вміння, які необхідні для успішної діяльності в різних ситуаціях.

Ситуативна (оперативна) і тривала (постійна) психологічна готовність перебувають в єдності. Виникнення оперативної психологічної готовності як стану залежить від тривалої готовності, у свою чергу, ситуативна психологічна готовність визначає продуктивність тривалої психологічної готовності в конкретних обставинах [3].

Подібне співвідношення маємо й у визначеннях психологічної готовності до ризику як стану та психологічної властивості. Прикладами останнього є визначення психологічної готовності до ризику, які надає Л. М. Абсалямова [1] та Т. В. Корнілова [4]. Перша вказує, що готовність до ризику оцінюється як надситуативна, зовнішня мотивація щодо самого акту ризику, яка обумовлює прийняття рішення про ризик, і в загальному розумінні – як здатність до прийняття виважених адекватних рішень і дій з опорою на власний потенціал в умовах невизначеності та ймовірних небезпек, відповідальність за їх результати і наслідки. Т. В. Корнілова розглядає готовність до ризику

як властивість особистісної саморегуляції, що проявляється людиною під час прийняття рішень і вибору стратегії дій в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Розгляд психологічної готовності до ризику як психологічної властивості дає можливість визначення шляхів її діагностики і формування у військовослужбовців. Протягом 2015–2016 рр. співробітниками науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ була проведена науково-дослідна робота “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України” (шифр “Загроза”), яка мала чотири етапи.

1. За допомогою семантичного диференціалу з подальшим застосуванням до отриманих даних процедури факторного аналізу було здійснено реконструкцію сприйняття феномену “психологічна готовність до ризику” у свідомості військовослужбовців НГУ та визначено його структуру. Цей етап дослідження докладно описано у статті “Структурно-функціональна модель психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику” [2].

2. Визначення особливостей кожного структурного компонента психологічної готовності до ризику у військовослужбовців різних категорій (офіцерів, військовослужбовців військової служби за контрактом, військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців, які призвані за мобілізацією, курсантів вищих військових навчальних закладів) за допомогою комплексу психодіагностичних методик: “Здатність до самокерування” (Н. М. Пейсахов); “Стиль саморегуляції поведінки” (В. І. Моросанова); “Локус контролю” (С. Г. Ксенофонтова); “Методика інтерперсональної діагностики міжособистісної поведінки” (Л. М. Собчак); “Шкала фашизму” (Т. Адорно, Є. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд); “Тест-опитувальник особистісної зрілості” (Ю. З. Гільбух); “Особистісні чинники прийняття рішень” (Т. В. Корнілова); “Вольові якості особистості” (М. В. Чумаков); “Ситуативне дослідження страху” (О. Ф. Чернавський); 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла.

3. За допомогою кластерного аналізу здійснено типізацію психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ, яка дозволила виділити й описати рівні (що відповідають типам) психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ. Цей етап дослідження

детально описано в однойменній статті “Типізація психологічної готовності до ризику представників екстремальних видів діяльності” [8].

4. За допомогою регресійного аналізу визначено внесок складників у загальний показник психологічної готовності для кожної категорії військовослужбовців НГУ, доведено вплив професіоналізації (соціалізації для військовослужбовців строкової служби) на формування психологічної готовності до ризику. Цей етап дослідження детально описано у статті “Прогнозування психологічної готовності до ризику фахівців екстремальних видів діяльності” [7].

Проведені дослідження дали змогу сформулювати визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовця, під якою слід розуміти сукупність психологічних властивостей особистості, що визначає її здатність приймати рішення про дії та досягати успіху під час виконання поставлених службово-бойових завдань у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи вольові якості, професійні знання, уміння та навички, які посилені взаємодопомогою між співслужбовцями, а також навички саморегуляції. Структуру психологічної готовності до ризику військовослужбовця складають такі 4 компоненти, як здатність до вольового зусилля, військова товариськість, професійна ідентичність, самовладання.

Відповідно до визначених у цих дослідженнях структури та особливостей психологічної готовності до ризику військовослужбовців у розробленій методиці було закладено 4 шкали, які мають такий зміст.

Здатність до вольового зусилля – спроможність людини розробляти, коригувати і реалізовувати план дій відповідно до мінливої ситуації. Найбільш ефективною виявляється стратегія, коли план дій в екстремальних умовах виробляється в загальних рисах й одразу, без затримки починається його реалізація, яка відповідно потребує прояву гнучкості та врахування змін обстановки. Крім того, психологічна готовність до ризику військовослужбовця як обов'язковий елемент включає здатність виконувати поставлене службово-бойове завдання в екстремальних умовах, зосередженість на виконанні завдання зменшує психічну травматизацію.

Військова товариськість – здатність людини в екстремальній ситуації покладатися на

товариша. Взаємодія в екстремальній ситуації має свої особливості: з одного боку, це висока довіра, з іншого, – чіткість, холоднокровність, імперативність актів спілкування. Важливою є здатність особистості як надавати, так і приймати допомогу. Обидва ці акти дозволяють залучати смисловий рівень протидії стресу (за формулою “ти не один”), ділитися досвідом подолання стресу, надавати вчасну психологічну допомогу у разі появи перших ознак негативних психічних реакцій та станів (вчасні само- та взаємодопомога здатні зупинити розвиток афекту). Завдяки сумісній роботі можливо коригувати недоліки дій один одного і відповідно збільшувати ймовірність досягнення позитивного результату – успішність діяльності є фактором, який дає змогу зменшувати психічну травматизацію. Колективна робота також дозволяє контролювати прояв уваги і відповідно зменшувати ймовірність помилок та фізичних травм.

Професійна ідентичність – підтримання людиною загальноприйнятих цінностей соціальної корпоративної групи. Професійна ідентичність військовослужбовців передбачає орієнтацію на такі цінності, як “любов до Батьківщини”, “захист Батьківщини”, “захист слабких”, “боротьба з ворогами”, “професійний обов’язок”. Усі наведені цінності у разі їх інтеріоризації дозволяють піднятися над своїми власними негативними переживаннями, це є способом захисту військовослужбовців від психічної травматизації, виробленим суспільством. Водночас для військовослужбовців важливим є прийняття свого підпорядкованого статусу (виконувати наказ), усвідомленого обов’язку ризикувати власним життям (“Якщо не ми, то хто?”). Це дає змогу отримувати перевагу зазначеним мотивам при так званій “боротьбі мотивів” – важливому компоненті вольового акту, крім того, таке прийняття зменшує витрати психологічних ресурсів.

Самовладання – здатність людини утримуватися від імпульсивних дій, не піддаватися негативним переживанням, паніці, стримувати свій страх, зберігати цілеспрямованість діяльності. Досвід перебування в екстремальних ситуаціях є підставою для вироблення позитивних стратегій їх подолання та адаптації до них, а також формування засобів саморегуляції, які дозволяють зберігати спокій, упевненість у собі та своїх діях, а також цілеспрямованість діяльності. Однак можливий негативний досвід перебування в екстремальній ситуації може сформувати надмірну тривожність, обережність, уникнення; або навпаки, вихід за рамки адаптації до

екстремальній ситуації – схильність до ризикованих дій як демонстрація своєї переваги над ситуацією (невмотивована готовність до ризику за В. А. Петровським).

Сумарний показник за цими шкалами визначає психологічну готовність до ризику військовослужбовців, який відповідно до зазначених досліджень має три рівні.

1. *Високий рівень психологічної готовності до ризику.* Військовослужбовець з таким рівнем має відповідно сформовані компоненти психологічної готовності до ризику, що дає змогу йому бути впевненим у своїй спроможності ефективно виконувати поставлені службово-бойові завдання в умовах небезпеки для життя за рахунок розвинених механізмів саморегуляції, здатності залучати зовнішні та внутрішні ресурси, консолідувати психологічні ресурси у напрямку реалізації поставлених завдань і демонструвати високий рівень готовності до ризику.

2. *Середній рівень психологічної готовності до ризику.* Військовослужбовець, у якого визначено середній рівень готовності до ризику, не маючи достатнього позитивного досвіду подолання стресових ситуацій, не завжди здатний долати напруження і проявляти гнучкість, ефективність діяльності у разі зміни умов виконання поставлених службово-бойових завдань. Недостатня впевненість у собі, схильність до мегачуттів, роздратування не дозволяють йому ефективно використовувати наявні ресурси, які надають військова товарицькість та професійна ідентичність.

3. *Низький рівень психологічної готовності до ризику.* Військовослужбовець, у якого діагностовано низький рівень готовності до ризику, практично не здатний до ризику заради порятунку інших. Він характеризується низькою рефлексивністю, не в останню чергу через знижений інтелектуальний розвиток, і як наслідок – слабо розвиненими механізмами саморегуляції, самокерування, вольової та смислової регуляції, низькою інтернальністю. Зосередженість на своїх потребах не дозволяє такому військовослужбовцю використовувати психологічні ресурси, які надають професійна ідентичність та військова товарицькість.

Відповідно до змісту шкал і загального показника було розроблено твердження, визначено їх послідовність та варіанти відповідей (див. табл. 1).

Результатом цього етапу роботи стало розроблення бланка методики “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців”, який наведено на наступній сторінці.

Бланк методики

Інструкція. Оцініть за запропонованою шкалою наведені нижче твердження відповідно до того, наскільки вони описують Ваше ставлення і досвід виконання службово-бойових завдань у небезпечних для здоров'я та життя умовах.

№ пор.	Твердження, які описують ставлення і досвід виконання службово-бойових завдань у небезпечних для життя умовах	Повністю згоден	В основному згоден	Важко відповісти	В основному не згоден	Повністю не згоден
1	Досвід виконання службово-бойових завдань у небезпечних для життя умовах довів мені необхідність взаємодопомоги та довіри співслужбовцям					
2	Я вважаю, що тривога перед небезпечним завданням має готувати людину до різних варіантів небезпеки, а не до її уникнення					
3	Я приймаю, що виконання професійного обов'язку може вимагати від мене дій, пов'язаних з ризиком для життя					
4	Я можу самостійно (без наказу, вмовлянь) прийняти рішення про участь у виконанні службово-бойових завдань у небезпечних для життя умовах					
5	Я намагаюсь уникати відповідальних завдань, щоб не підвести під загрозу життя своїх товаришів					
6	Після пережитої невдачі під час виконання службово-бойового завдання в умовах загрози для життя я побоююсь братися за аналогічні (подібні) завдання					
7	Я не розумію військовослужбовців, які без сумніву готові ризикувати життям, мотивуючи це висловом "якщо не ми, то хто?"					
8	Моя недостатня здатність долати емоційне напруження не дозволяє мені проявляти гнучкість у разі зміни умов виконання поставленого завдання					
9	Пережиті невдачі зробили мене недовірливим і підозрілим навіть до співслужбовців, яких, як мені здавалось, я добре знав					
10	Я боюся, що не зможу подолати свої страхи, осоромлюся в небезпечних для життя ситуаціях					
11	Я не вважаю виправданим ризик заради порятунку інших					
12	Невпевненість у собі, своїй підготовці не дозволяє мені змінювати попередній план дій, коригуючи його під зміни обстановки, та досягати успіху в заздалегідь непередбачених умовах					
13	В екстремальних ситуаціях мені допомагають навіть прості, короткі слова підтримки товаришів, розуміння, що я не один протистою небезпеці					
14	Я б не хотів потрапити у ситуації, які стали б перевіркою для моєї сміливості					
15	Лише цивільні особи можуть вважати, що чітке виконання наказів командира у небезпечних для життя умовах – це свідчення несамостійності, безініціативності та навіть боягузтва					
16	Я здатен настільки зосередитися на процесі дій, що перестаю думати про небезпечність ситуації, в якій доводиться діяти					

№ пор.	Твердження, які описують ставлення і досвід виконання службово-бойових завдань у небезпечних для життя умовах	Повністю згоден	В основному згоден	Важко відповісти	В основному не згоден	Повністю не згоден
17	В екстремальних умовах я ловлю себе на думці, що перестаю реагувати на вимоги командирів, поради товаришів					
18	Острах зганьбитися позбавляє мене впевненості під час виконання службово-бойового завдання у небезпечних для життя умовах					
19	Я досі не готовий прийняти той факт, що ризик життям – це частина вибраної мною професії					
20	Навіть упевненість, що від моїх дій залежить життя інших, не може мобілізувати мене для дій у небезпечних для життя умовах					
21	Я усвідомлюю доцільність чіткості та суворості військової мови, яка використовується при взаємодії в екстремальних ситуаціях					
22	Страх здатен повністю паралізувати мою волю					
23	Я усвідомлюю, що успіх виконання моїм підрозділом службово-бойового завдання залежить від того, наскільки точно я здатен виконати поставлене мені завдання навіть у небезпечних для життя умовах					
24	Мені складно самому зробити перший крок назустріч небезпеці					
25	Я готовий допомогти товаришеві приборкати тривогу і страх під час виконання небезпечного завдання					
26	Я знаю, як вгамувати свою тривогу, коли доводиться діяти у небезпечних умовах					
27	Заради життя товаришів ризикують лише у старих фільмах					
28	Чим швидше у небезпечних умовах я переходжу від планування до реальних дій, тим скоріше відступають тривога і сумніви					
29	У небезпечній ситуації довіра командирів додає мені впевненості					
30	Пережитий страх у небезпечних для життя умовах вчить бути дуже вправним і завчасно формувати навички, які необхідні військовослужбовцю					
31	Я не належу до тих, хто перекладає свій обов'язок ризикувати життям заради безпеки цивільних на інших					
32	Саме моя здатність діяти відповідно до змін обстановки під час виконання завдання в небезпечних умовах часто ставала запорукою успіху					

Ключі до методики

Шкала “Здатність до вольового зусилля”: “+” 4, 16, 28, 32; “-” 8, 12, 20, 24.

Шкала “Військова товариськість”: “+” 1, 21, 25, 29; “-” 5, 9, 13, 17.

Шкала “Професійна ідентичність”: “+” 3, 15, 23, 31; “-” 7, 11, 19, 27.

Шкала “Самовладання”: “+” 2, 26, 30; “-” 6, 10, 14, 18, 22.

Т а б л и ц я 1

Переведення відповідей у бали при прямому і зворотному підрахунку

Варіант відповіді	Прямі твердження (“+”)	Зворотні твердження (“-”)
Повністю згоден	4	0
В основному згоден	3	1
Важко відповісти	2	2
В основному не згоден	1	3
Повністю не згоден	0	4

Наступним кроком розроблення методики була її стандартизація (визначення надійності, валідності, нормування).

В основу розроблюваної методики було покладено чотирифакторну модель готовності особистості до ризику, і тому важливою умовою

використовується вся шкала відповідей.

Крім того, отримані дані за окремими шкалами методики “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” були прокорельовані між собою (результати цього етапу дослідження подано у **табл. 2**).

Т а б л и ц я 2

Показники взаємкореляцій шкал методики “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців”

Шкала методики	“Здатність до вольового зусилля”	“Військова товариськість”	“Професійна ідентичність”	“Самовладання”	“Загальний показник психологічної готовності до ризику”
“Здатність до вольового зусилля”	1,00				
“Військова товариськість”	0,69**	1,00			
“Професійна ідентичність”	0,69**	0,66**	1,00		
“Самовладання”	0,72**	0,70**	0,68**	1,00	
“Загальний показник психологічної готовності до ризику”	0,89**	0,85**	0,88**	0,88**	1,00

Примітка. ⁰ $p \leq 0,1$, * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

надійності отриманих за її допомогою результатів є відповідність критерію внутрішньої погодженості. Для визначення цього критерію методики було проведено на вибірці військовослужбовців НГУ (106 осіб), до якої ввійшли офіцери (30 осіб), військовослужбовці військової служби за контрактом (30 осіб), військовослужбовці строкової служби (24 особи), курсанти Національної академії НГУ (22 особи).

У результаті цього дослідження було встановлено, що всі твердження методики корелюють із загальним балом методики на статистично значущому рівні.

Методика має задовільні показники диференційованості відповідей, тобто на кожне із питань методики військовослужбовцями

Як видно із наведених у цій таблиці показників кореляційного зв'язку, кожна із шкал має власний зміст (усі зв'язки знаходяться у діапазоні середнього рівня), і кожна з них робить суттєвий внесок у “Загальний показник психологічної готовності до ризику” (усі зв'язки окремих шкал із загальним показником сягають рівня сильного кореляційного зв'язку). Крім того, виявлена в результаті факторного аналізу провідна роль “Здатності до вольового зусилля” збережена у загальній структурі психологічної готовності до ризику.

Також було перевірено, наскільки встановлена послідовність тверджень сприяє виробленню негативної стратегії відповідей, тобто ситуації, коли обстежуваний визначає, на що спрямована

методика і, передбачаючи певні наслідки для себе, виробляє правильну (вигідну для себе) стратегію відповідей. Така ситуація досить типова для тих, хто прагне демонструвати соціально схвальну поведінку, дає соціально схвальні відповіді, що й зумовлює необхідність такої перевірки під час розроблення психодіагностичної методики для вибірки військовослужбовців. Показником того, що послідовність тверджень у розроблюваній методиці не сприяє виробленню такої стратегії, є високий показник кореляції між першою і другою половинами методики (надійність частин тесту). Так, у розроблюваній методиці результати тестування за першою і другою половинами методики корелюють на високому рівні $r = 0,84$, розбіжність між відповідями на першу і другу половину методики менше 2 %.

Ще одним моментом перевірки надійності розроблюваної методики було встановлення відтворюваності результатів тестування за однакових умов (ретестової надійності). Попри те, що структурні елементи психологічної готовності до ризику можуть мати певну динаміку (викликану віковими змінами, професійною підготовкою чи значним впливом на особистість екстремальної ситуації, набуттям досвіду участі у бойових діях тощо), вони є досить стабільними. Тому для перевірки відтворюваності результатів за допомогою розроблюваної методики були проведені два обстеження групи курсантів (22 особи другого року навчання) Національної академії НГУ з перервою між обстеженнями в один місяць

(протягом якого не було значних змін у процесі їх професійного навчання). Результати першого і другого обстеження корелюють між собою на високому рівні.

Отже, методика “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” відповідає такому критерію якості, як надійність за показниками внутрішньої погодженості тестових завдань та відтворюваності результату за однакових умов (ретестова надійність).

Наступним етапом визначення якості методики “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” було дослідження її валідності. Для визначення конструктивної валідності на вибірці офіцерів НГУ (30 осіб) разом із методикою “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” було застосовано комплекс методик, які дозволяють досить повно та якісно діагностувати особистісні особливості, пов’язані із забезпеченням психологічної готовності до ризику. Аналіз взаємозв’язків розроблюваної методики з методиками комплексу мав сприяти уточненню її робочих характеристик (змісту, області застосування, обмежень, недоліків тощо).

Комплекс методик добирався таким чином, щоб охопити всі виділені компоненти психологічної готовності до ризику: “Тест-опитувальник особистісної зрілості” (Ю. З. Гільбуха); “Здатність до самокерування” (Н. М. Пейсахова); 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла (результати цього етапу дослідження подано у [табл. 3](#)).

Таблиця 3

Показники кореляції шкал методики
“Психологічна готовність до ризику військовослужбовців”

Шкала методики	“Здатність до вольового зусилля”	“Військова товариськість”	“Професійна ідентичність”	“Самовладання”	“Загальний показник психологічної готовності до ризику”
1	2	3	4	5	6
“Тест-опитувальник особистісної зрілості” (Ю. З. Гільбуха)					
Мотивація досягнень	0,26	0,04	0,03	0,10	0,14
Ставлення до свого “Я” (“Я”-концепція)	0,33 ⁰	0,08	0,17	0,12	0,22
Почуття громадянського обов’язку	0,04	-0,16	0,41*	0,01	0,12
Життєва установка	0,35 ⁰	0,26	0,32 ⁰	0,06	0,31
Здатність до психологічної близькості з іншою людиною	0,05	0,20	-0,34 ⁰	0,05	-0,03
Рівень особистісної зрілості	0,45*	0,20	0,27	0,20	0,36 ⁰

1	2	3	4	5	6
“Здатність до самокерування” (Н. М. Пейсахова)					
Аналіз протиріч	0,10	0,03	0,39*	0,09	0,20
Прогнозування	-0,20	-0,15	0,05	0,07	-0,06
Цілепокладання	0,24	0,05	0,42*	0,23	0,31
Планування	0,06	-0,24	0,09	-0,06	-0,03
Критерій оцінювання якості	0,31	0,36 ⁰	0,23	0,10	0,30
Приймання рішення	0,32 ⁰	0,11	0,21	0,19	0,27
Самоконтроль	0,43*	0,23	0,45*	0,25	0,44*
Коригування	-0,21	-0,24	-0,03	0,11	-0,10
Загальна здатність самокерування	0,22	0,04	0,35 ⁰	0,19	0,27
16-факторний опитувальник Р. Кеттелла					
MD “низька – висока самооцінка”	0,12	0,13	0,07	0,32 ⁰	0,20
A “замкнутість – товарищескість”	0,19	0,09	0,21	0,27	0,25
B “низький – високий інтелект”	-0,04	0,00	0,28	-0,19	0,02
C “емоційна нестабільність – стабільність”	0,14	0,38*	-0,03	0,09	0,16
E “підпорядкованість – домінантність”	0,10	0,17	0,34 ⁰	0,17	0,25
F “стриманість – експресивність”	0,08	-0,13	0,30	0,03	0,10
G “низька – висока нормативність поведінки”	0,45*	0,25	0,61**	0,40*	0,55**
H “боязкість – сміливість”	0,11	0,26	-0,01	0,12	0,14
I “жорсткість – чутливість”	-0,23	-0,12	0,14	-0,09	-0,09
L “довірливість – підозрілість”	-0,19	-0,07	0,08	-0,21	-0,12
M “практичність – мрійливість”	-0,26	-0,18	-0,33 ⁰	-0,21	-0,31
N “прямолинійність – дипломатичність”	0,42*	0,15	0,22	0,32 ⁰	0,36 ⁰
O “спокій – тривожність”	0,29	-0,11	0,22	0,06	0,16
Q ₁ “консерватизм – радикалізм”	0,45*	0,24	0,36 ⁰	0,30	0,43*
Q ₂ “конформізм – нонконформізм”	-0,48**	-0,39*	-0,38*	-0,58**	-0,58**
Q ₃ “низький – високий самоконтроль”	-0,15	0,10	-0,12	-0,36 ⁰	-0,18
Q ₄ “розслабленість – напруженість”	-0,14	-0,17	-0,05	-0,09	-0,14

Примітка. ⁰ $p \leq 0,1$, * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Як бачимо із наведених даних, “Загальний показник психологічної готовності до ризику” корелює з такими шкалами методики Р. Кеттелла, як “G” (низька – висока нормативність поведінки) ($r_s = 0,55$, $p \leq 0,01$), “Q₁” (консерватизм – радикалізм) ($r_s = 0,43$, $p \leq 0,05$), Q₂ “конформізм – нонконформізм” ($r_s = -0,58$, $p \leq 0,01$), та шкалою “Самоконтроль” методики “Здатність до самокерування” ($r_s = 0,44$, $p \leq 0,05$). Певному уточненню змісту загального показника сприяють тенденції до значущих кореляційних зв’язків зі шкалами “Рівень особистої зрілості” (“Тесту-опитувальника особистісної зрілості”) ($r_s = 0,36$,

$p \leq 0,1$), “N” (прямолинійність – дипломатичність) (методики Р. Кеттелла) ($r_s = 0,36$, $p \leq 0,1$). Це підтверджує, що “Загальний показник психологічної готовності до ризику” визначає здатність контролювати досягнення поставленої мети на основі контролю власного стану, усвідомлених вимог суспільства та взаємодопомоги (почуття “ліктя” товариша). Ця позиція не є ригідною, вона відбиває власний зрілий вибір.

Зміст першої шкали “Здатність до вольового зусилля” методики “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” визначають кореляційні зв’язки з такими шкалами: “Тесту-

опитувальника особистісної зрілості”, як “Рівень особистої зрілості” ($r_s = 0,45, p \leq 0,05$), “Ставлення до свого «Я»” ($r_s = 0,33, p \leq 0,1$) та “Життєва установка” ($r_s = 0,35, p \leq 0,1$); методики “Здатності до самокерування”, як “Самоконтроль” ($r_s = 0,43, p \leq 0,05$), “Приймання рішення” ($r_s = 0,32, p \leq 0,1$); 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла, як “G” (низька – висока нормативність поведінки) ($r_s = 0,45, p \leq 0,05$), “N” (прямолинійність – дипломатичність) ($r_s = 0,42, p \leq 0,05$), “Q₁” (консерватизм – радикалізм) ($r_s = 0,45, p \leq 0,05$), “Q₂” (конформізм – нонконформізм) ($r_s = -0,48, p \leq 0,01$).

Отже, шкала “Здатність до вольового зусилля” містить у собі такі аспекти вольової поведінки, як здатність рішуче здійснювати перехід від плану дій до безпосереднього їх виконання, контролювати процес досягнення цілі, що є результатом виваженого (зрілого, неімпульсивного) рішення, ґрунтуються на впевненості у собі, своїх силах, знаннях, уміннях і навичках, інвентаризованих суспільних та групових (військових) нормах.

Зміст шкали “Військова товарицькість” визначають кореляційні зв’язки з такими шкалами методики Р. Кеттелла, як “Q₂” (конформізм – нонконформізм) ($r_s = -0,39, p \leq 0,05$), “C” (емоційна нестабільність – стабільність) ($r_s = 0,38, p \leq 0,05$), а також шкалою “Критерій оцінювання якості” (методика “Здатність до самокерування”) ($r_s = 0,36, p \leq 0,1$).

Відповідно шкала “Військова товарицькість” відбиває орієнтацію військовослужбовців на свою соціальну групу, ставлення до системи відносин особистості до інших людей, до себе та своїх можливостей. Важливими характеристиками взаємодії військовослужбовців є емоційна витриманість, зрілість.

Шкала “Професійна ідентичність” корелює з такими шкалами: “Тесту-опитувальника особистісної зрілості”, як “Почуття громадянського обов’язку” ($r_s = 0,41, p \leq 0,05$), “Життєва установка” ($r_s = 0,32, p \leq 0,1$), “Здатність до психологічної близькості з іншою людиною” ($r_s = -0,34, p \leq 0,1$); методики “Здатності до самокерування”, як “Аналіз протиріч” ($r_s = 0,39, p \leq 0,05$), “Цілепокладання” ($r_s = 0,42, p \leq 0,05$), “Самоконтроль” ($r_s = 0,45, p \leq 0,05$), “Загальна здатність самокерування” ($r_s = 0,35, p \leq 0,1$); методики Р. Кеттелла, як “G” (низька – висока

нормативність поведінки) ($r_s = 0,61, p \leq 0,01$), “Q₂” (конформізм – нонконформізм) ($r_s = -0,38, p \leq 0,05$), “E” (підпорядкованість – домінантність) ($r_s = 0,34, p \leq 0,1$), “M” (практичність – мрійливість) ($r_s = -0,33, p \leq 0,1$).

Таким чином, шкала “Професійна ідентичність” у своїй основі має патріотизм, почуття професійної відповідальності, які не є якимось імпульсивним поривом і визначають особливості самокерування (поставлену мету; здатність орієнтуватися у ситуації, що змінюється; коригувати відповідно до змін обстановки шляхи досягнення поставленої мети). Крім того, ідентифікація з професією військовослужбовця вимагає певної жертвовності – відмови від близьких стосунків.

Шкала “Самовладання” корелює з такими шкалами методики Р. Кеттелла, як “Q₂” (конформізм – нонконформізм) ($r_s = -0,58, p \leq 0,01$), “G” (низька – висока нормативність поведінки) ($r_s = 0,40, p \leq 0,05$), “MD” (низька – висока самооцінка) ($r_s = 0,32, p \leq 0,1$), “Q₃” (низький – високий самоконтроль) ($r_s = -0,36, p \leq 0,1$).

Ці дані свідчать, що *самовладання* здійснюється військовослужбовцем на основі усвідомлення вимог суспільства до нього, групових норм самих військовослужбовців, упевненості у власних силах та здатності йти за ситуацією (проявляти чутливість до різних аспектів ситуації та гнучкість у реагуванні на неї).

У цілому проведений кореляційний аналіз засвідчив, що розроблювана методика “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” дає змогу виявляти ті особливості, для діагностики яких її було створено. Вона є компактною і надійним діагностичним інструментом, що дозволяє визначати готовність військовослужбовця до ризику.

Ще одним важливим етапом стандартизації методики є визначення її диференційної здатності, тобто того, наскільки методика є чутливою до вікових, професійних та інших особливостей вибірки, важливих для формування і функціонування психологічної готовності до ризику військовослужбовців. Процедура визначення диференційної здатності методики є тотожною процедурі визначення валідності методики шляхом порівнювання результатів так званих “відомих груп” (груп,

якості яких є відомими заздалегідь).

На цьому етапі роботи з методикою було використано два порівняння: перше передбачало порівнювання військовослужбовців за особливостями професійної підготовки, друге – за наявністю досвіду участі у бойових діях. Результати першого порівняння подано у **табл. 4 і 5**.

високим ступенем ризику, ніж інші досліджувані.

Результати проведеного дослідження показали, що професійні військовослужбовці (офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом) відрізняються від військовослужбовців, які лише освоюють професію, за більшістю показників психологічної

Т а б л и ц я 4

Показники за методикою “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” у особового складу різних категорій (в умовних одиницях)

Шкала	Група 1 офіцери (30 осіб)	Група 2 в/сл. за контрактом (30 осіб)	Група 3 в/сл. строкової служби (24 особи)	Група 4 курсанти (хлопці) (22 особи)
“Здатність до вольового зусилля”	25,20±3,64	22,73±4,99	19,13±3,58	20,27±5,11
“Військова товарицькість”	24,07±2,75	22,86±4,17	18,92±4,17	21,05±3,67
“Професійна ідентичність”	25,93±3,91	24,93±5,34	19,92±5,52	22,09±4,01
“Самовладання”	25,77±3,63	25,26±4,91	20,83±5,23	23,09±5,53
“Загальний показник готовності до ризику”	100,97±11,07	95,80±17,44	78,79±15,73	86,50±15,07

Показники значущості розбіжностей між різними категоріями військовослужбовців за шкалами методики “Психологічна готовність до ризику” наведені у **табл. 5**.

готовності до ризику. Офіцери НГУ значно відрізняються від військовослужбовців військової служби за контрактом за шкалою “Здатність до вольового зусилля”, зміст якої

Т а б л и ц я 5

Показники значущості розбіжностей між різними категоріями особового складу за методикою “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців”

Шкала	t ₁₋₂	t ₁₋₃	t ₁₋₄	t ₂₋₃	t ₂₋₄	t ₃₋₄
“Здатність до вольового зусилля”	2,19*	6,15**	3,86**	3,08**	1,73 ⁰	0,87
“Військова товарицькість”	1,32	5,21**	3,24**	3,24**	1,65	1,84 ⁰
“Професійна ідентичність”	0,82	4,5**1	3,44**	3,44**	2,19*	1,53
“Самовладання”	0,45	3,93**	1,98 ⁰	1,98 ⁰	1,47	1,41
“Загальний показник готовності до ризику”	1,37	5,84**	3,81**	3,81**	2,05*	1,69 ⁰

Примітка. ⁰p ≤ 0,1, *p ≤ 0,05, **p ≤ 0,01.

Як бачимо із даних **табл. 4 і 5**, ці результати цілком відповідають раніше встановленій закономірності [7], що психологічна готовність до ризику у військовослужбовців НГУ збільшується з набуттям професіоналізму і залежить від особливостей професіоналізації. Крім того, це відповідає результатам дослідження, одержаними В. А. Петровським [6], який виявив зв'язок між професією досліджуваних і схильністю до ризику: люди небезпечних професій в експериментальних ситуаціях ризикують значно частіше і з більш

багато в чому пов'язаний із самостійністю прийняття рішення про дії в ризиконебезпечних умовах, що з огляду на особливості професіоналізації в останніх є менш вираженим і цілком відповідає раніше отриманим результатам дослідження [7].

Результати порівняння показників за методикою “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” військовослужбовців за контрактом з наявністю та без досвіду участі у бойових діях наведені у **табл. 6**.

Таблиця 6

Показники за методикою “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” у особового складу з наявністю та без досвіду участі у бойових діях (в умовних одиницях)

Шкала	Група		Значущість розбіжностей	
	учасники бойових дій	в/сл. без досвіду участі у бойових діях	t	p
“Здатність до вольового зусилля”	25,00±2,97	22,17±5,28	1,81	0,1
“Військова товарицькість”	25,33±2,94	22,25±4,25	2,31	0,05
“Професійна ідентичність”	28,33±4,46	24,08±5,28	2,38	0,05
“Самовладання”	28,67±2,80	24,41±5,00	2,87	0,05
“Загальний показник готовності до ризику”	107,33±8,33	92,91±18,02	2,81	0,05

Як бачимо із даних табл. 6, у військовослужбовців-контрактників – учасників бойових дій на відміну від тих, хто не має досвіду участі у бойових діях, діагностовано значно більші показники за всіма шкалами методики

(гендерних) особливостей військовослужбовців.

Використання методики у дослідженні різних категорій військовослужбовців дозволило визначити попередні норми для них (дані наведено у табл. 7).

Таблиця 7

Норми показників за методикою “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” для різних категорій військовослужбовців НГУ

Шкала	Рівень	Загальна вибірка	Група			
			офіцери	в/сл. за контрактом	в/сл. строк. служби	курсанти
“Здатність до вольового зусилля”	Високий	27-32	29-32	28-32	23-32	25-32
	Середній	18-26	23-28	19-27	17-22	16-24
	Низький	0-17	0-22	0-18	0-16	0-15
“Військова товарицькість”	Високий	26-32	27-32	27-32	23-32	25-32
	Середній	19-25	22-26	20-26	16-22	18-24
	Низький	0-18	0-21	0-19	0-15	0-17
“Професійна ідентичність”	Високий	29-32	30-32	30-32	25-32	26-32
	Середній	19-28	23-29	20-29	15-24	19-25
	Низький	0-18	0-22	0-19	0-14	0-18
“Самовладання”	Високий	29-32	29-32	30-32	26-32	29-32
	Середній	20-28	23-28	20-29	17-25	19-28
	Низький	0-19	0-22	0-19	0-16	0-18
“Загальний показник психологічної готовності до ризику”	Високий	109-128	112-128	113-128	95-128	102-128
	Середній	75-108	91-111	78-112	64-94	72-101
	Низький	0-74	0-90	0-77	0-63	0-71

“Психологічної готовності до ризику військовослужбовців”. Це засвідчує як диференційну здатність методики, так і той факт, що за належної професійної та психологічної підготовки досвід участі у бойових діях сприяє підвищенню психологічної готовності військовослужбовця до ризику.

У зв'язку із збільшенням в останні роки у Національній гвардії України кількості жінок-військовослужбовців найближчим часом планується визначення чутливості розроблюваної методики до статевих

Аналізуючи отримані норми для різних категорій військовослужбовців, зазначимо, що чим більшим є бойовий досвід у особового складу, тим більше норми зміщені до полюсу максимальних значень. Такий зсув максимально виражений у офіцерів, серед яких практично не залишилося осіб, що не мають досвіду участі у бойових діях.

Зазначимо, що у період, коли країна повернеться до мирного життя, ці попередні норми мають бути переглянуті, оскільки всі військовослужбовці, навіть ті, які відповідно до чинного законодавства не повинні брати участь

у бойових діях (військовослужбовці строкової служби), посилено рефлектують своє ставлення до можливості перебування і виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах, що відбивається на показниках методики.

Висновки

1. Психологічна готовність до ризику військовослужбовця являє собою сукупність психологічних властивостей особистості, що визначає її здатність приймати рішення про дії та досягати успіху під час виконання поставлених службово-бойових завдань у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи вольові якості, професійні знання, уміння та навички, які посилені взаємодопомогою між співслужбовцями, а також навички саморегуляції.

2. Структуру психологічної готовності до ризику військовослужбовця складають чотири компоненти: здатність до вольового зусилля, військова товарицькість, професійна ідентичність, самовладання. Психологічна готовність до ризику, що входить у структуру загальної готовності до діяльності, може розглядатися як стан та психологічна властивість особистості. У якості останньої вона є об'єктом психодіагностики та цілеспрямованого формування.

3. Розроблена методика “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців” ґрунтується на масштабному науковому дослідженні психологічної готовності до ризику військовослужбовців НГУ, виконаному в рамках науково-дослідної роботи “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України”, у результаті якого визначено зміст, структуру та типи психологічної готовності до ризику військовослужбовця, охарактеризовано рівні психологічної готовності військовослужбовців до ризику.

4. Здійснено процедуру стандартизації методики “Психологічна готовність до ризику військовослужбовців”, у результаті чого отримано задовільні показники її валідності та надійності. Це дає змогу її використовувати для діагностики психологічної готовності до ризику військовослужбовців. Актуальним залишається питання визначення диференційної здатності методики щодо статевої особливості психологічної готовності до ризику та уточнення норм методики після закінчення Антитерористичної операції.

5. Використання розробленої методики для визначення психологічної готовності до ризику

представників інших ризиконебезпечних професій можливе лише у модифікаціях методики, що враховують специфіку цих професій. У структурі психологічної готовності до ризику військовослужбовців найбільшу специфічність мають такі компоненти, як військова товарицькість та професійна ідентичність.

Список використаних джерел

1. Абсалямова, Л. М. Психологічні особливості розвитку готовності до ризику у підлітковому віці [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. М. Абсалямова ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 21 с.

2. Колесніченко, О. С. Структурно-функціональна модель психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику [Текст] / О. С. Колесніченко, А. А. Лиман // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 3. – С. 153–158.

3. Корнейчук, Ю. Психологическая подготовка : учебный предмет в системе боевой подготовки войск ГО [Текст] / Ю. Корнейчук // Гражданская защита. – М., 2002. – № 6. – С. 30–32.

4. Корнилова, Т. В. К дифференциации понятий “готовность к риску”, “склонность к риску” и “принятие риска” [Текст] / Т. В. Корнилова // Психология безопасности профессиональной деятельности : тез. докл. I Междунар. науч.-практ. конф., г. Москва, 17–18 ноября 1999 г. – М. : Когнито-Центр, 1999. – С. 29, 30.

5. Моторин, В. Б. Риск в профессиональной деятельности: основные факторы и особенности проявления [Текст] : монография / В. Б. Моторин. – С Пб. : С Пб МВД России, 2002. – 240 с.

6. Петровский, В. А. Экспериментальное исследование риска как тенденции личности [Текст] / В. А. Петровский // Материалы IV Всесоюзного съезда общества психологов. – Тбилиси : Мецниереба, 1971. – С. 429, 430.

7. Прогнозування психологічної готовності до ризику фахівців екстремальних видів діяльності [Текст] / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, Н. В. Юр'єва // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Серія “Педагогічні та психологічні науки”. – Хмельницький : НАДПСУ, 2016. – № 2 (4).

8. Типізація психологічної готовності до ризику представників екстремальних видів діяльності [Текст] / О. С. Колесніченко, А. А. Лиман, Я. В. Мацегора та ін. // Збірник наукових праць Національної академії

Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Серія "Педагогічні та психологічні науки". – Хмельницький : НАДПСУ, 2016. – № 3 (5).

Стаття надійшла до редакції 01.12.2016 р.

УДК 159.9:355/351.743

А. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, И. И. Приходько, Н. В. Юрьева

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ К РИСКУ

В результате проведенного исследования психологической готовности к риску военнослужащих Национальной гвардии Украины раскрыты ее содержание, структура и охарактеризованы уровни, что стало основой для разработки психодиагностической методики. Она имеет такие шкалы, как способность к волевому усилию, военное братство, профессиональная идентичность, самообладание, и соответствует требованиям надежности и валидности.

Ключевые слова: психологическая готовность к риску, военнослужащие, Национальная гвардия Украины, волевые усилия, самообладание, профессиональная идентичность.

UDC 159.9:355/351.743

O. S. Kolesnichenko, Ya. V. Matcegora, I. I. Prikhodko, N. V. Yurieva

METHODS OF DETERMINING THE PSYCHOLOGICAL READINESS FOR MILITARY PERSONNEL AT RISK

Psychological readiness to take risks, as a component of readiness for professional work, can be seen as a situational and long. The latter – a set of professionally important properties that can diagnose it. The study of psychological readiness for military risk it possible to determine its content, structure and levels, and became the basis for the development of psychodiagnostic methods. It has a scale: the capacity for willpower, military brotherhood, professional identity, self-control; It meets the requirements of reliability and validity.

Keywords: psychological readiness to take risks, the soldiers, the National Guard of Ukraine, volitional efforts, self-control, professional identity.

Колесніченко Олександр Сергійович – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України

Мацегора Яніна Володимирівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України

Приходько Ігор Іванович – доктор психологічних наук, професор, начальник науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України

Юр'єва Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України